

ШЛЯХОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ Й ПОШИРЕННЯ ІСТОРИКО- ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

***Анотація.** У контексті актуальних досліджень у галузі історії педагогіки в статті окреслено здобутки відділу історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України за останні десятиліття XXI ст., пов'язані з реконструкцією еволюції одного з найголовніших інноваційних рухів сучасного педагогічного процесу в середній школі — диференційованого підходу до навчання у множинності його виявів. Відображено провідні методологічні засади здійснюваних наукових розробок, серед яких тренди інтелектуальної історії.*

***Ключові слова:** українська середня школа, навчання, диференційований підхід, індивідуалізація навчання, особистісно орієнтована парадигма освіти.*

Вступ. Протягом 90-річної діяльності Інститут педагогіки НАПН України неодноразово змінював свою структуру. Однак, незважаючи на еволюційні і революційні перетворення у житті держави, що спричинювали зміни у тематиці і змісті роботи науковців-педагогів, від самого започаткування і до сьогоднішнього дня до складу Інституту незмінно входило окреме структурне утворення, співробітники якого вивчали історію школи та педагогічної думки. Фактично, це — єдиний науково-дослідний підрозділ в Інституті з таким давнім минулим і традиціями.

Виклад основного матеріалу. У різні роки під керівництвом завідувачів відділу — Я. Мамонтова (1926-1930), В. Бутвина (1930-ті роки), М. Даденкова (1944-1955), О. Дзевєріна (1956-1978), Н. Калениченко (1978-1989), О. Сухомлинської (1989-1994), С. Філоненка (1994-1996), М. Антонця (1996-2000), Л. Берєгівської (2000-2004), Н. Дічек (2004 — донині) — співробітники відділу розробляли різноманітні питання розвитку шкільної освіти і педагогічної думки в Україні, продукуючи монографії, навчальні посібники, хрестоматії, словники, численні статті для педагогічних ВНЗ, науковців і широкого учительського загалу.

Попри тривалу історію, останнім десятиліттям історико-педагогічні студії у відділі здійснюються з орієнтацією на новітні актуальні тренди світового історіописання. Йдеться насамперед про введення в історико-педагогічні дослідження інструментарію інтелектуальної історії, оновлюваної в європейському науковому просторі з 1990-х років у контексті інтердисциплінарності [5, с.89]. Ключове завдання інтелектуальної історії — реконструкція минулого кожної з областей і форм знання як частини цілісної інтелектуальної системи, котра з часом зазнає трансформацій. Власне, історія педагогіки як галузь наукового знання про людину внаслідок багатоаспектності предмета свого вивчення — історії розвитку теорії та практики навчання і виховання — завжди була і є не лише історією науки, де акцент робиться на вивченні «інституційних моментів роботи групи вчених» [3, с.32], тобто конкретного професійного світу в контексті соціального середовища. Але водночас історія педагогіки — це й історія освітніх ідей (теорії, відкриття, закономірності, методи).

Визнання нагальної потреби розгортати сучасні історико-педагогічні дослідження в руслі методології інтелектуальної історії, що є на думку одних учених (Я. Верменич [1, с.24], І. Колесник [4, с.39]) — новим етапом розвитку історії ідей, а на думку інших (Д. Келлі) — способом

(або способами) цілісного розгляду минулого людства (цит. за [5, с.98]), висуває на перший план доцільність акцентуації уваги істориків педагогіки швидше не на готовому знанні, а на діяльності з його продукування.

Саме в річищі методології інтелектуальної історії науковці відділу історії педагогіки зосереджують свої дослідження, результатами яких стали їхні колективні праці «Українська педагогіка в персоналіях» (навчальний посібник у двох томах, 2005), «Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття)» (навчальний посібник, 2010), «Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX — перша третина XX ст.)» (монографія, 2013), «Нариси з історії розвитку диференційованого підходу до організації навчання в українській школі (кінець 30-х-80-ті рр. XX ст.)» (електронний посібник, 2017). У цих книгах співробітники відділу намагалися висвітлити й педагогічні доктрини і теорії як результати науково-практичного пошуку, й питання, пов'язані з їх розробленням, із здійсненням різних освітніх практик і виховних стратегій; реконструювати різномірний інтелектуальний контекст; виявити зміни методів і змісту освітнього процесу й перетворення педагогічної дійсності. Водночас досліджувані освітні феномени розглядалися у постійному співвіднесенні із загальним контекстом культури, соціально-організаційними та інформаційно-ідеологічними обставинами конкретної історичної доби.

Оскільки модернізацію сучасної школи найперше пов'язують зі здатністю освітньої системи забезпечити дитиноцентрований підхід до учня, то актуалізується дослідження вітчизняного досвіду здійснення індивідуалізації та диференціації навчального процесу в історичній тривалості для встановлення закономірностей і протиріч зазначеного педагогічного феномену з наступним урахуванням здобутого знання у розробленні освітніх стратегій.

Упродовж останніх семи років співробітники відділу займалися фактично не вивченим в історії української школи (що було з'ясовано у ході попередніх досліджень діяльності новаторських навчально-виховних закладів і окремих педагогів) питанням презентації еволюції одного з найголовніших інноваційних рушіїв сучасного педагогічного процесу — диференційованого підходу у множинності його виявів. Узагальнено його можна схарактеризувати як складний, багатоаспектний процес зовнішнього і внутрішнього урізноманітнення й вдосконалення змісту, форм, методів навчання дітей в школі, орієнтованого на можливості і потреби кожної особистості, а також змінювані запити суспільства.

Актуалізувалася потреба проаналізувати, теоретично узагальнити, описати й систематизувати варіанти освітніх моделей, в яких ефективно враховувалися різні за виявом особливості учнів (за різними показниками) і використовувалися ефективні форми організації їхньої навчально-виховної діяльності, які забезпечували врахування здібностей і нахилів дітей, а також задоволення потреб соціуму у різні історичні періоди.

Онтологічний сенс розв'язання цієї проблеми, значущість досягнення власне пізнавальних цілей доповнюється практико-орієнтованою необхідністю дослідження, оскільки у сучасних умовах інноваційні процеси у шкільництві пов'язують насамперед зі здатністю шкільної освітньої системи забезпечити індивідуальний підхід до учня, на чому від початку незалежного державного існування України наголошувалося у низці законів і документів (Закон «Про загальну середню освіту» (1999), у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), у Національній доктрині розвитку освіти України (2002), в Концепції профільного навчання в старшій школі (2003; 2009). В основу теоретико-методологічного забезпечення освіти і сучасних технологій навчання й виховання покладено вимоги «створення можливостей для широкого

вибору форм освіти, навчально-виховних закладів, засобів навчання і виховання, які відповідали б запитам особистості; запровадження варіативного компонента змісту освіти, диференціацію та індивідуалізацію навчально-виховного процесу» [2, с.2].

Дві останні із зазначених вище праць колективу науковців відділу й стосувалися саме вивчення феномену диференціації навчання в українській школі в історичній тяглоті. Методологічну основу досліджень становило поєднання положень про відображення індивідуального й одиничного, але на тлі контекстуальної цілісності (О. Сухомлинська, 2007), охоплення динаміки історичного розвитку культурної сфери і на макросоціальному рівні, і на рівні індивіда (Дж. Леві, 1990). Завдяки цьому уможливилось виконання досліджень у трьох ключових напрямках — вивчення історії ідей, історії ментальностей (культурні стереотипи) й історії ціннісних орієнтацій (Ж. Ле Гофф, 1991). Таким чином, історичний аналіз досліджуваної наукової проблеми, здійснений на мікроісторичному фактажі функціонування шкільної освітньої галузі, дав матеріал для макроісторичних узагальнень щодо синергії культурних і соціальних процесів та переосмислення ролі окремих з них у культурно-історичному поступі України.

Дослідженням обґрунтовано, що порівняно з процесом розвитку диференційованого підходу в історії української школи у період з кінця ХІХ — у першій третині ХХ ст., своєрідність якого полягала в активізації розвитку зовнішньої диференціації освіти у формі значного урізноманітнення типів навчально-виховних закладів, в процесі якої відбувалися епізодичні, локальні вияви внутрішньої диференціації у змісті і організації шкільної справи, у підручникотворення, своєрідність періоду 1940-1980-х років виявилася, по-перше, у значному впливі на розвиток цього педагогічного феномену вагомих результатів цілеспрямованих психолого-педагогічних досліджень, орієнтованих спочатку (друга половина 1940-х — середина 1960-х рр.) на розв'язання проблеми поліпшення якості знань учнів, на вивчення індивідуальних особливостей сприймання, засвоєння, запам'ятовування навчального матеріалу з різних предметів школярами різного віку. З цією своєрідністю виявилася тісно переплетеною й інша — поширення результатів новаторської діяльності вчителів, чиї здобутки почали впливати на забезпечення індивідуалізації шкільної галузі — насамперед це ідеї й досвід В.О. Сухомлинського (1950 — 1960-ті рр.), рух і досягнення вчителів-новаторів (1960 — 1980-ті рр.). Таким чином, упровадження результатів психолого-педагогічних досліджень посилювало усвідомлення освітянами необхідності враховувати у навчально-виховному процесі індивідуальні якості дітей, здійснювати диференційований, індивідуалізований підхід до них.

Кореспондовані ученими-психологами знання про особистість та її вияви вмотивували здійснення у подальшому творчо працюючими вчителями педагогічних пошуків щодо поліпшення шкільного навчання і виховання, тобто активізувалася ініціатива «знизу», підсилена цінним практичним досвідом. З розвитком знань про дитину-учня розширювалась сфера наукових досліджень і психологів, які безпосередньо вивчаючи особистість, почали усвідомлювати і доводити важливість перенесення акцентів з досліджень сфери її учіння на сферу її інтересів (навчальні, профорієнтаційні) і здібностей, на розвиток її творчих начал, на міжособистісне спілкування тощо. Істотним чинником, що у цей час впливав на запровадження диференціації у шкільну практику, були й заходи влади в галузі розвитку шкільної освіти, які відповідали державним, політичним й економічним потребам соціуму, а тому, з одного боку, сприяли урізноманітненню зовнішньої і внутрішньої шкільної диференціації, а з другого — ідеологізували і формалізували навчально-виховний процес, що гальмувало його індивідуалізацію.

З 2016 р. у відділі історії педагогіки розробляється тема «Процеси диференціації в шкільній освіті незалежної України», логічно пов'язана з двома попередніми дослідженнями феномену диференціації в шкільній освіті України, які охоплювали історичний період з кінця XIX ст. і до здобуття нашою державою незалежності, тобто вона є їх продовженням у сенсі хронології та предмета дослідження. Уперше в діяльності відділу здійснюється таке лонгітюдне студіювання важливого освітнього феномену у його розмаїтті. Провідна мета дослідження полягає у висвітленні перебігу модернізаційних процесів у галузі шкільної освіти незалежної України у 1991 — 2010 рр., корельованих з еволюцією форм диференційованого підходу до організації і змісту навчання школярів. Її досягнення дасть змогу систематизувати нагромаджений досвід і висувати прогностичні узагальнення.

Буде відображено накопичені у процесі формування нової, національної за спрямуванням системи освіти, здобутки — оновлення парадигми шкільної освіти, створення численних нових типів середніх навчальних закладів, модернізація змісту освіти, впровадження особистісно орієнтованого і компетентнісного підходів до навчання, розроблення новітніх навчальних технологій, а також прорахунки.

Плануємо, що сукупно виконання трьох наукових розробок, присвячених явищу диференційованого підходу у шкільній освіті, дасть змогу вперше цілісно реконструювати розвиток ідей і досвіду запровадження у практику цього феномену від його зародження до набуття ним сучасних розмаїтих форм.

На завершення згадаємо й вагомі одноосібні видання співробітників відділу, здійснені у XXI ст.: «Етюди о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы» О. Сухомлинської (2008), «А. Макаренко і світ: аналіз англomовних студій» Н. Дічек (2005), «Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті» Л. Березівської (2008), Н. Єфіменко «Проблеми шкільної дидактики у творчій спадщині В. О. Оніщука» (2004), Л. Пироженко «Реформування змісту загальної середньої школи в Україні (середина 60-х — початок 80-х рр. XX століття)» (2013).

Серед важливих аспектів наукової діяльності відділу були і залишаються функції професійно-наукового згуртування істориків педагогіки України та сприяння підвищенню їхнього фахового рівня. За ініціативи науковців відділу історії педагогіки було започатковано і щорічно проводяться такі масові науково-практичні заходи, як всеукраїнські педагогічні читання «В. О. Сухомлинський і сучасність» (з 1993 р.) та всеукраїнські історико-педагогічні конференції (з 2001 р.). Результати їх роботи відображаються у статтях у фахових збірниках наукових праць, у фахових часописах, у збірниках матеріалів конференцій.

За наближеними підрахунками за час роботи відділу історії педагогіки у ньому захищено понад 100 кандидатських і докторських дисертацій. По всій Україні працюють колишні та нинішні аспіранти та докторанти відділу, які продовжують його наукові традиції, формуючи наступних дослідників, відданих педагогічній Клію.

Сучасна інтелектуальна історія все далі йде від простої «інвентаризації» фактів, подій, теорій до аналізу змін у суспільній, культурній, ментальній практиці, в науковій свідомості. Саме такий підхід обирають науковці відділу історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України.

Висновки. Історико-педагогічні дослідження не втрачають своєї актуальності, бо це — дослідження, присвячені у першу чергу реконструкції історії розвитку національного духовного буття українців, розкриттю поступу національної освіти і педагогічної думки, тому вони набувають ще й виразної соціальної значущості. Адже такі студії, виконані на основі новітніх методологічних підходів, а також об'єктивності й вивільнення від моноідеологічного тлумачення

явищ і фактів, сприяють й національній самоідентифікації майбутніх педагогів і учителів-практиків, й поглиблюють та модернізують їхнє культурно- історичне знання, чим вдосконалюють професійну підготовку через усвідомлення соціально-педагогічної практики в Україні в історико-генетичному вимірі.

Список використаних джерел

1. Верменич Я. Історія ідей та криза історизму / Ярослава Верменич // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. — Вип. 1. — К., 2005. — С.24-27.
2. Державна національна програма «Освіта» : Україна ХХІ століття // Освіта. — 1993. — № 44-46. — С.1-13.
3. Зашкільняк Л. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні зауваги) / Леонід Зашкільняк // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. — Вип. 1. — К., 2005. — С. 28-36.
4. Колесник І. Культурно-інтелектуальна історія як дзеркало «нової наукової революції» / Ірина Колесник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. — Вип. 1. — К., 2005. — С.36-45.
5. Репіна Л. Інтелектуальна історія сьогодні: методи, проблеми, перспективи / Лоріна Репіна // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. — Вип. 1. — К., 2005. — С.89-105.
6. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. — К.: Критика, 2007. —368 с.

Dichek N.P. On the way of modernization and distribution of researches in the field of history of education in Ukraine

Abstract. In the context of topical studies in the history of education, the article highlights the achievements of the department of the history of pedagogy of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine for the last decades of the 21st century, connected with the reconstruction of the evolution of one of the main innovative engines of the modern pedagogical process in the secondary school — a differentiated approach to learning and the multiplicity of its manifestations. The leading methodological foundations of the scientific researches, including the trends of intellectual history, are reflected.

Keywords: Ukrainian secondary school, training, differentiated approach, individualization of education, personality-oriented education paradigm.